

Makale Künyesi (Araştırma): Ata, A. (2025). Günümüzde Türkoloji öğretiminin içinde bulunduğu sorunlar - v. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 10(1), 71-82.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1668485>

GÜNÜMÜZDE TÜRKOLojİ ÖĞRETİMİNİN İÇİNDE BULUNDUĞU SORUNLAR - V

Aysu ATA¹

ÖZET

Aynı adla yayımlanan makale serimin beşincisi olan bu yazı, benim 35 yıllık akademik hayatıma başladım başlayalı gözümü onunla açtığım ve sanırım onunla da kapatacağım Rabguzi'nin *Kıyasü'l-Enbiya* adlı eseri için yazılan bir makale ile ilgilidir. Adı geçen *Kıyasü'l-Enbiya*'nın Londra nüshasını esas alan 1997 ve 2019'daki yayınlarımda C. Gronbech'in 1948 yılında basılan tıpkıbasım çalışmasından metni okuduğumu söyleyebilirim. Ancak ikinci baskısının en son aşamasında British Museum'dan nüsha getirtilip baskıya verildi. İkinci yayında son sayfası dışında tam bir nüsha olan, olay kurgusu bakımından Londra nüshası ile sadece kullanılan kelimelerde farklılıklar taşıyan Tahran nüshası, arkaik özellikler içerdiği görünümü veren diliyle bazı düzeltmeler yapılmasına, eksikliklerin giderilmesine yardımcı oldu. Ayrıca yeri gelmişken *Kıyasü'l-Enbiya*'nın en kısa zamanda gerçekleşecek yeni baskısında Türkiye Türkçesine aktarımının olacağını haber vermek isterim.

Yayınlarında H. E. Boeschoten ve ekibi de nüsha karşılaştırmalı ortaya koydukları çalışmayı 1995 ve 2015'te gerçekleştirmişlerdir. 1995'teki yayında, Londra nüshasını (A) esas alınmış, St. Petersburg'da bulunan iki nüsha (B ve C) ile karşılaştırılmıştır. 2015'teki yayında ise yine aynı nüshayı esas alarak hazırlanan metinde önceki yayında karşılaştırılan St. Petersburg nüshalarının yanı sıra Tahran ve Bakü nüshaları da karşılaştırılmıştır. Tahran nüshasında Londra nüshasında olmayan Hz. İsa ve Hz. Muhammed arasında yer alan bölüm ile İncil'den malzemeler – ki St. Petersburg nüshasında da yer alır- bulunur. Bu kısımlar, sonradan yapılmış eklenti olarak kabul edildiğinden Boeschoten tarafından birinci baskıda ek olarak verilmiş, ikinci baskıda ise metin bütünlüğüne dâhil edilmiştir.

Tahran nüshasının tamamını değilse de belli bir fikir edinecek kadar kısmını okudum. Eserin baş tarafındaki eksikler haricinde, 110v-111r arasına girecek T151b-T175b'ye kadarki Eyyub, Şuayb ve Musa Peygamber kıssalarını Tahran nüshasından tamamladım. Tahran nüshasının tamamını kendim okumasam da bir doktora öğrencime 3 Eylül 2024'te bitirdiği tez için konu olarak verdim: Tezin adı “Kıyasü'l-Enbiyâ (Rabgûzî) Tahran Nüshası (Transkripsiyonlu Metin), Tahran ve Londra Nüshaları Arası Eşanlamlılık”. Yani Kıyasü'l-Enbiya'nın Tahran nüshası hakkında söz söyleyecek yetkinlikte olduğumu belirtirim. Ayrıca bugüne kadar, Kıyasü'l-Enbiya'nın Londra nüshasını esas alan pek çok yüksek lisans ve doktora tezi yapıldığını ayrıca pek çok makalenin kaynakçasında bu eserin adının yer aldığını söyleyebilirim.

¹ Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. ayata@ankara.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3154-3270>

Önsöz'ün ilk cümlesinde bu makaleyi yazmama sebep olan yazı ise Samet Onur tarafından yazılıp 2024 yılında *Türkiyat Mecmuası*'nın 34. Cilt, 2. sayısında yayımlanmıştır. İngilizce yazılan makalenin adı "Which is the Oldest Manuscript of Rabghuzi's Qisas al-Anbiya?" Türkçeye çevirisiyle ise "Rabgûzî'nin Kisasü'l-Enbiyası'nın En Eski Nüshası Hangisidir?"

Anahtar kelimeler: Rabguzi, Kisasü'l-Enbiya, Harezmi Türkçesi, Londra nüshası, Tahran nüshası.

CURRENT PROBLEMS IN TURKOLOGY EDUCATION - V

ABSTRACT

This article, the fifth in my series of articles published under the same name, is about a paper written on Rabguzi's *Kisasü'l-Enbiya*, a work with which I began my 35-year academic journey and which I will likely conclude with as well. In my publications from 1997 and 2019, which were based on the London manuscript of *Kisasü'l-Enbiya*, I can say that I read the text from C. Gronbech's 1948 facsimile edition. However, during the final stages of preparing the second edition, a copy was obtained from the British Museum for the print version. The Tehran manuscript, which is a complete copy except for the last page and differs from the London manuscript only in terms of word choice while maintaining the same narrative structure, was helpful in making corrections and filling in gaps due to its archaic linguistic features. Additionally, I would like to announce that the upcoming new edition of *Kisasü'l-Enbiya*, which will be published soon, will include a Turkish translation.

H. E. Boeschoten and his team have also conducted comparative manuscript studies, publishing their work in 1995 and 2015. In the 1995 publication, they based their study on the London manuscript (A) and compared it with two manuscripts from St. Petersburg (B and C). In the 2015 publication, they once again used the London manuscript as the primary source but expanded their comparison to include the Tehran and Baku manuscripts in addition to the St. Petersburg manuscripts examined in the earlier edition. The Tehran manuscript contains a section between Jesus and Prophet Muhammad, as well as materials from the Bible—both of which are also found in the St. Petersburg manuscripts but are absent in the London manuscript. Since these parts are considered later additions, Boeschoten included them as an appendix in the first edition, but in the second edition, he incorporated them into the main text.

Although I have not read the entire Tehran manuscript, I have examined it enough to gain a solid understanding. Apart from some missing sections at the beginning of the work, I completed the stories of Prophet Job, Prophet Shuayb, and Prophet Moses—spanning from T151b to T175b, which would be placed between folios 110v and 111r—using the Tehran manuscript. Even though I have not personally read the entire Tehran manuscript, I assigned it as a research topic to one of my doctoral students, who completed their dissertation on September 3, 2024. The dissertation is titled *Kisasü'l-Enbiyâ (Rabgûzî) Tehran Manuscript (Transcribed Text), Synonymy Between the Tehran and London Manuscripts*. In other words, I consider myself competent to speak on the Tehran manuscript of *Kisasü'l-Enbiya*. Furthermore, I can affirm that numerous master's theses and doctoral dissertations have been conducted based on the London manuscript of *Kisasü'l-Enbiya*, and this work has been frequently cited in many academic articles.

The article that prompted me to write this paper was authored by Samet Onur and published in 2024 in *Türkiyat Mecmuası*, Volume 34, Issue 2. The title of the article, written in English, is "Which is the Oldest Manuscript of Rabghuzi's Qisas al-Anbiya?" Its Turkish translation is "Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyası'nın En Eski Nüshası Hangisidir?"

Keywords: Rabghuzi, Kısasü'l-Enbiya, Khwarezm Turkish, London manuscript, Tehran manuscript.

GİRİŞ

Samet Onur'un makalesinden bahis açmadan önce konuya giriş olması açısından sizlerin de bildiğine emin olduğum şu bilgileri vermek durumundayım:

Rabguzi, Kısasü'l-Enbiyâ'ya "tārīḥ yeti yüz tokuz it yılının evvelinde" başlamış ve bir yıl sonra da yani M. 1310'da (H. 710) eserini tamamlamıştır. Yazar, kendisi için Londra nüshasının girişinde "Oğuzların meskûn olduğu şehirden, Burhan'ın oğlu ve kadı Nasır" olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

bu kitabnı tüzgen, ta'at yolında tizgen, ma'siyet yabanın kezgen, az azuglug, köp yazuklug, Ribat Oguzlug, Burhan oğlu, kazı Nasır settera'llahu 'aybehu ve nevvare kalbehu. (2r17-20)

Tahran nüshasında bu bölüm şu şekilde kaleme alınmıştır:

bu kitabnı tüzgen, ta'at yolında ma'siyet yabanın kezgen, az azuklug, köp yazuklug, Ribat-ı Garbuḡ (?) kazisi Burhan oğlu Nasır uruḡ (?) settera'llahu 'aybehu

Yani, "bu kitabı yazan, ibadet yolunda masiyet çölünü gezen, az azıklı, çok hatalı, garb (?) şehrinin kadısı Burhan oğlu Nasır soyu."

Eserin yazarı hakkındaki iki farklı bilginin nedeni ne olabilir? İlki, eserin manzum bölümlerinde mahlas olarak Nasır Rabguzi'yi kullanan yazar için Londra nüshasında geçen "Ribat Oguzlug" ifadesi, "Oğuzlarla meskun yer" şeklinde anlamlandırılmış ve Tahran nüshasında bu ifade, "Ribat-ı Garbuḡ" (?) şeklinde geçmiştir. Ancak "garb-un" okuyuşu soru işaretlidir. Her türlü ihtimal dahilindedir. Nüshada Oğuz Türkçesindeki yazım gibi gırtlaksı /ng/lerin *kef* ile de yazılmasından ve Oğuzların batıda yerleşik olmalarından dolayı "garbun" şeklinde okunmuştur. 2019'daki yayımda bu durum gösterilmemiştir. Londra nüshasında geçen ifade dikkate alınarak, bu yerin XIII. yy Moğol istilas öncesi "kalabalık, mamur ve hareketli" Oğuz şehirleri arasında, Faruk Sümer'in (1994) ve S. P. Tolstov'un (1948) çalışmalarında yer alan Çirik Ribat veya Çirik Rabat adlarıyla geçen Oğuz şehri olabileceği söylenmiştir.

İkinci soru işareti ile karşıladığımız husus ise; "Burhan oğlu kadı Nasır" künyesinin, Tahran nüshasında "... şehrinin kadısı Burhan oğlu Nasır soyu" şeklinde yer almasıdır. Bu ifadeden Rabguzi unvanı ile bilinen kişinin kadı olmadığı, babasının kadı olduğu ve eserin yazarının Nasır soyundan birisi olduğu ortaya koyuluyor.

Daha sonra cevaplandırmak üzere "Bu anlaşmazlığın nedeni ne olabilir?" sorusunu yöneltiyorum.

Kıyasü'l-Enbiyâ Tahrân nüshasındaki bu duruma, Ali Cin'in 2010'da yayımlanan "Kıyasü'l-Enbiya'nın Tahrân Nüshası" adlı tanıtım yazısında değinilmesine rağmen genç ve gayretli araştırmacı Samet Onur bu konuda hiçbir şey söylememeyi tercih etmiştir.

Araştırmacı Onur'un, Ali Cin'in adı geçen makalesinde Tahrân nüshasının ilk sayfalarında geçen bu kısımdan bahsetmemesinin sebebi, bu sayfaların sonradan eklendiğini sanmasından dolayıdır. Onur'un İngilizce yazdığı makalesinden alıntıları tabii ki Türkiye Türkçesine çevirerek vereceğim. Bunu makalede geçen şu cümlelerden (s. 486) anlıyoruz: "**Tahrân nüshası Hofman tarafından kataloglanmış olmasına rağmen** onu akademisyenlerin dikkatine sunan Ali Cin'in makalesi olmuştur. Ancak Cin'in makalesi yalnızca sonradan eklenen yapraklara dayanmaktadır. Bu nedenle, **el yazmasının gerçek değeri belirlenememiştir. Sonradan el yazmasına eklenen bu yaprakların dil özellikleri, büyük ölçüde metnin geri kalanıyla tutarlıdır.**" Onur'un makalesinde Hofman ve Ali Cin'in adları, 27. dipnotta yer alıyor. Bugün dahi değerini yitirmeden hâlâ kullanılan H. F. Hofman'ın Utrecht 1969'da yayımlanan *Turkish Literature: A Bio-Bibliographical Survey* (3/1, 89) adlı eserinin ilgili sayfa numarasına baktığımızda ne Rabguzi ne *Kıyasü'l-Enbiya* ne de Tahrân nüshasının geçtiğini görüyoruz. Hatta verilen sayfa numarasının 10-15 sayfa öncesi 10-15 sayfa sonrasını taradığımızda da durum değişmiyor. Araştırmacının dipnotunda ve kaynakçasında yer verdiği eseri kontrol etmeden yazacağını düşünmediğimden etrafımda bulunan kişilere de adı geçen eseri taramaları ricasında bulundum. Sonuç değişmedi. Genç araştırmacıya yukarıdaki cümleleriyle ilgili şu soruları da sormak isterim:

1. Tahrân nüshasının başında yer alan ilk dokuz yaprağın sonradan nüshaya eklendiğini nereden ve nasıl anladınız?

2. Size göre metnin geri kalanıyla büyük ölçüde aynı özellikleri taşıyan bir bölüm, nüshanın gerçek değeri üzerinde nasıl bir etki bırakır?

3. Makaleyi yazan kişi tarafından sonradan eklendiği belirtilen ilk dokuz yaprakta yer alan eserin ihtaf edildiği kişi ve ona övgü ile eserin yazılış tarihine dair kısımlar hakkında nasıl bir düşünceye sahip? Bu kısımda verilen bilgiler de eserin gerçek değerinin belirlenmesine engel olduğundan görmezden mi gelinmeli?

Nüshalar, Londra nüshasında da olduğu gibi kimi zaman farklı kalemlerden çıkmış olabilirler. Ancak yazı farklılığından anlaşılan bu bölümler, ayrı ayrı mı değerlendiriliyor ki Kıyasü'l-Enbiyâ'nın Tahrân nüshasında ilk 9 sayfalık bölüm, eserin değerinin anlaşılmasına engel olsun. Üstelik bu, nüshanın daha başlangıç bölümü. Bir binayı yaparken nasıl çatıdan başlayamazsanız bir yazıyı veya bir eseri yazarken kitabın orta yerinden başlayamazsınız. Hatta mesleği yazmak olan kişiler için ilk cümleyi yazmak büyük olaydır. Rabguzi, bilge bir kişilik olduğu gibi Rabguzi'nin eserini kopya edenler de mutlaka mürekkep yalamış insanlar olmalı. Bir medresede üst makamda birisi kopya etmeye başlayıp onun altındakiler bu işin devamını sağlamış olabilirler. Son söylediğim cümle tamamıyla varsayımsal. Fakat başlangıç bölümünün sonradan nüshaya eklenmiş olduğunu söylemekten daha mantıksal.

Ayrıca, Hofman'ın eserinde Tahrân nüshası geçmiş olsaydı Boeschoten çalışmasının ilk yayınında da mutlaka bu nüshaya yer verirdi. Şunu söyleyebilirim ki Ali Cin'in

yazısını okuduktan sonra Tahran nüshanın varlığından haberim oldu ve sonrasında Boeschoten ve ben yeni yayınlarımızda bu nüshaya dayalı olarak gerekli eklemeleri yaptık.

Şimdi asıl konumuz olan Onur'un söylediklerine devam etmeden önce Kısasü'l-Enbiyâ'nın sunulduğu kişi hakkında da bilgilendirme yapmak zorundayım. Rabguzi, eserini sunduğu dönemin yöneticilerinden yani emirlerinden olan Nasirü'ddin Tok Buga hakkında “*begimiz, emir-i ecell, tacü'l-ümerü, muhibbü'l-'ulema, begler uruğı, yigitler arığı, ulug atlıg*” dedikten sonra övgü olan manzum kısımda “*Aşlı Moğul erken körüng İslâm için tutdı yaka*” bilgisini veriyor. Yani Rabguzi, eserinde küçük yaşta bey olan Tok Buga'nın Moğol olduğundan, sonradan Müslümanlığı kabul ettiğinden, Müslümanların güvendiği iyi tabiatlı biri olduğundan ve Nasirü'ddin künyesini taşıdığından bahsetmektedir. Nitekim zamanında bir eser ortaya koymuş sanatçı ya da bilim insanlarının geçim kaynağı olan, ortaya konulan eseri bir yöneticiye sunma eylemi burada da gerçekleşmiştir. Burada verilen bilgi ile tarihi gerçeklik uyuşuyor. Harezmi 1215'ten itibaren Moğolların hakimiyetine girer ve 1310 yani Kısasü'l-Enbiyâ'nın yazılışına kadar yaklaşık 100 yıl Moğol yöneticiler tarafından yönetilir.

Araştırmacı Onur, makalenin 845. sayfasında Moğolca alıntıların Londra nüshasında geçmesi, Tahran nüshasında ise geçmemesi hususunda şunları söylüyor: “Harezmi Türkçesindeki alıntı kelimeleri listeleyen çalışmalarda da **Londra nüshasından kaynaklanan hatalar** bulunmaktadır. Bu kelimeler arasında sadece Kısasü'l-Enbiyâ'da geçtiği belirtilen asru, çıdama-, cilav, haçır ~ kaçır, kara-, karavul, kargavul, ös-, sora-kelimeleri Tahran nüshasında yer almamaktadır. Yani, **bu kelimeler Harezmi Türkçesindeki Moğolca alıntılar değil, Londra nüshasının müstensihleri tarafından metne eklenen kelimelerdir.**”

Araştırmacının cümlelerinde boldla dizdiğim “hatalar” ifadesi açıklanmaya muhtaç bir konu. Genç araştırmacı Onur'un tespitlerine göre ilk ve en can alıcı hata, Moğol bir Bey'e sunulmak üzere Harezmi'de 1310'da yazılmış bir eserin müellif hattında veya ona en yakın nüshasında Moğolca kelimelerin alıntılanması nasıl “hata” olarak görülebilir?! Yazar ve müstensihlerin belirli bir dönemin ve belirli bir coğrafyanın Türk dili kullanırları olduğu ve yazdıklarının anlaşılır olma gayreti içinde oldukları unutulmamalıdır. Yukarıda verdiğim bilgiler göz önüne alındığında yaklaşık 100 yıldır Moğol hakimiyetinde olan bir bölgede Moğolcanın izlerinin hiç görülmemesi absürt bir durum olmaz mıydı? Moğolca alıntılarının hiç geçmediği nüsha için de müstensih tutumunun “hata”sız olduğunu söylemek başka bir absürt durum yarattı. Müstensihler, içinde varlık gösterdikleri belirli bir dil grubunun bilinen ve kullanımda olan sözcüklerini kullanacağından dolayı, idiolekt müstensih kalemine yansımış olmalıdır. Yani Londra müstensih de ya kopya ettiği müellif hattının ya da asıl nüshanın yazıldığı yerin diline yakın bir dil kullanmıştır. Tahran nüshası için bu konuda söyleyeceklerimi makalenin yine sonuç kısmına bırakıyorum.

Genç araştırmacı, Londra nüshasında geçen Moğolca alıntı kelimeleri sıraladıktan sonra şu açıklamayı yapmıştır: “Aslında Londra nüshasını esas alan yayınlara göre doğru kabul edilen bu yorumlar, Tahran nüshası ile karşılaştırıldığında **hatalı** oldukları ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle Bu **hatalar** araştırmacılardan değil, metin yayınlarının

Londra nüshasına dayanmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda verilen örnekler, Londra nüshasındaki birçok pasajın müstensihler tarafından bozulduğunu göstermektedir. Daha pek çok örnek verilebilir. Ayrıca metnin dil özelliklerinin müstensihler tarafından önemli ölçüde değiştirildiği de açıktır.”

Yukarıdaki cümlelerden anlaşıldığı kadarıyla, Londra nüshasını esas alarak Kısasü'l-Enbiyâ'yı yayımlayan ben ve Boeschoten ile ekibindekiler “hata”lı olmaktan genç araştırmacı Onur tarafından arındırıldık. “Hata” tamamıyla Londra nüshasını yazanın boynuna yüklenmiştir. Ayrıca genç araştırmacı benim 2014'te Üniversite yayınları arasından çıkan *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi* adlı çalışmamı baz alarak Londra nüshasının müstensihinin ne derece “hata”lı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu gramer çalışmasında, Harezmi Türkçesini en iyi yansıtan ve bu dönem Türkçesinin en kapsamlı eseri olduğu için Kısasü'l-Enbiyâ'nın ağırlığı vardır. Türk dilinde önemli ses birimlerinden olan kelime başı /t/ ünsüzünün /d/ olması hadisesi konusunda şunları söylüyor (s. 844): “Esin Ağca, Kısas-ı Rabguzi'de kelime başındaki /t/ ünsüzünün zaman zaman /d/'ye dönüştüğünü ileri sürmektedir. Hatta Kısas-ı Rabguzi'nin kelime başı /t/ ünsüzü açısından Harezmi Türkçesinin en istikrarsız metinlerinden biri olduğunu öne sürmektedir. Ona göre Kısas-ı Rabguzi'de Oğuz diyalektinin etkisini gösteren bir kanıttır. Ancak Londra nüshasında bu fonetik değişimin Tahran nüshasında hiçbir örneği bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, kelime başındaki /t/'nin /d/'ye dönüşmesi, Rabguzi'nin değil Londra nüshasının müstensihlerinin diline ait bir özelliktir.”

Ben Tahran nüshasında /d/ ile başlayan kelime var mı yok mu şu an bilmiyorum. Ama Londra nüshasında kelime başında /d/'nin kullanımı konusunda, Dizin çalışmalarına bakan herkes fikir sahibi olabilir. Kısasü'l-Enbiyâ'nın Londra nüshasında, klasik Çağatayca ve günümüz Güney-doğu Türkçelerinde bile Oğuzca'nın etkisiyle geçen *de-* fiili bu şekilde /d/'li 21 yerde kullanılmış, *te-* fiilinin -saymaya vaktim olmadığı için- 6 sayfayı dolduracak yoğunlukta geçtiğini söyleyebilirim. Yine “gibi” anlamına gelen *teg* edatının kullanımı 192 yerde ~ *deg*'in kullanımı ise 17 yerde; *turur*'dan gelişen, isim üzerine gelen, ihbar bildiren *dur* eylemi 12 yerde ~ *turur* şeklinin Kısasü'l-Enbiyâ gibi bir eserde kaç kez geçeceğini sizler tahmin edebilirsiniz. *dur*'un zarf fiil üzerine gelerek zaman çekimi oluşturduğu yapılar ise 4 yerde geçmektedir. Bunun haricinde 71 yerde *tîşi* ~ 1 yerde *dîşi*; 2 yerde *tög-* ~ 1 yerde *dög-* ve sadece birer yerde *duman* ile *dudak* şekillerini Dizin'in /D/ ile başlayan bölümünde görüyoruz. Kelime başında /d/'nin eserde geçtiği yerler bundan ibarettir.

Bu durum, genç araştırmacı Onur'un makalesinde geçtikleri sayfa ve satır numaralarıyla birlikte şu şekilde verilmiştir: *kim-dür* (L) ~ *kim turur* (T), *ogri-dur* ~ *ogri turur*, *der-sen* ~ *teyür-sen*, *dep* ~ *tep*, *deg* ~ *teg*.

Harezmi Türkçesinin en belirgin özelliklerinden biri olan kelime başında /t/ ~ /d/ için benim yazdığım örneklendirme başka bir şey ifade ediyor, araştırmacı Onur'un yazdıkları bambaşka bir şey ifade ediyor olmalı. Bu konuda en doğrusunu söyleyecek kişi olarak Rabguzi'yi dinleyecek olursak, o kendi ağzıyla kendi yaşadığı şehir için, “Rıbat Oğuzlug” diyor. Yani tekrarlayacak olursam “Oğuzların meskun olduğu şehir”. Ama araştırmacı Onur, Tahran nüshasında bu okunuşun geçtiği sayfaların sonradan eklendiğini varsaydığı

için son cümlemizi kabul etmeyecektir. 1310 yılında Harezmi bölgesinde yazılmaya başlanan bir eserin, bir nüshasında Harezmi Türkçesi özelliği olarak Oğuz Türkçesi özelliğinin geçmesi gayet doğal olmaz mı? Bu arada Oğuzların her ne kadar yazı dillerini oluşturmada geç kalmışlarsa da yazıtlarda ve Divanu Lugati't-Türk'te ağızlarına ait özellikleri, pek çok meslektaşım makalesine konu yapmıştır.

Ayrıca Türk dili bakımından önemli seslerden birisi de birden fazla heceli kelimelerin sonunda yer alan /g/ sesi. Bu ses, söylediğim pozisyonda da gelişimine göre Türk dilini hem dönemlendirme hem de tasnif çalışmalarında ölçüt olarak kullanılmıştır. Eski Oğuz Türkçesinde yani Batı Türkçesinde düşen ve düşerken ya önündeki ünlüyü yuvarlaklaştıran ya da önündeki ünsüzü çiftleştiren /g/ ünsüzü, Doğu Türkçesinin başlangıcı olan Harezmi Türkçesinde /k/ye dönüşmeye başlamıştır. Kalın ünsüzünün tespitinin olduğu g ~ k olayı, klasik Çağataycada artarak devam etmiş, günümüz Özbekçe ve Yeni Uygurca'nın dahil olduğu grubu genel Türkçeden ayırıcı bir mahiyet kazanmıştır. Nitekim bu Türkçelerin yer aldığı grubun Samoyloviç tasnifine göre adı “taglik, Çağatay, Güney-doğu” grubudur.

Genç araştırmacı, durum böyleyken buna dair örnekleri vermeden şu açıklamayı yapıyor (s. 843): “Harezmi Türkçesi gramerleri de Kısas-ı Rabguzi'nin Londra nüshasına dayalı metin neşirlerinden kaynaklanan birçok hata içermektedir. Örneğin Aysu Ata, kelime sonundaki /k/ ve /g/ harflerinin tutarsız yazımının Nehcü'l-Feradis'teki tek bir örnek dışında, yalnızca Kısas-ı Rabguzi'de görüldüğünü ve bu nedenle Kısas-ı Rabguzi'nin bu özelliğiyle diğer dönem eserlerinden ayrılarak Çağataycaya daha yakın olduğunu öne sürmektedir. Ancak Tahran nüshasındaki karşılıkları incelendiğinde Kısas-ı Rabguzi'de böyle bir tutarsız yazımın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu fonetik değişim Londra nüshası müstensihlerinden kaynaklanmaktadır.”

Bu açıklamadan sonra Onur, yine aynı yöntemle Londra ve Tahran nüshasında kelimenin geçtiği tek yeri vererek tanımlandırmaya geçmiştir: *agrık* (L) ~ *agrık* (T), *tarık* ~ *tarık*, *uluk* ~ *uluk*, *asıgık* ~ *asıgık*, *munğık* ~ *munğık*.

Kısasü'l-Enbiyâ'nın Londra nüshasının dizini dikkatlice incelenip Onur'un verdiği örnekler üzerinden konu birazcık açılacak olursa ortaya şöyle bir manzara çıkacaktır: *agrık* 15 yerde ~ *agrık* 15 yerde, *tarık* 1 yerde ~ *tarık* 1 yerde, *uluk* 1 yerde ~ *uluk* 180 yerde, *asıgık* 1 yerde ~ *asıgık* 1 yerde, *munğık* 1 yerde ~ *munğık* 17 yerde geçiyor.

Tekrar ediyorum; Kısasü'l-Enbiyâ, Çağatay Türkçesinin ilk devresi olan Harezmi Türkçesi ile yazılmıştır. Bunu anlamak için evvela Harezmi Türkçesi tanımından başlayarak bu Türkçenin gramer özelliklerine iyi hâkim olmak gerekir.

Yine araştırmacı Onur, Londra nüshasında yer alıp da Tahran nüshasında yer almayan bir özelliği daha şu açıklamayla vermiştir (s. 844): “Benzer şekilde Londra nüshasına dayanarak /e/ > /ö/ fonetik değişiminin Harezmi Türkçesine özgü bir özellik olduğu varsayılmaktadır. Ancak beklendiği gibi, Tahran nüshasında böyle bir fonetik değişim bulunmamaktadır.”

Bunda da aynı yöntemle şöyle örneklendirmeler yapmıştır: “öksük (L) ~ eksük (T), ötük ~ etük, ösrük ~ esrük, tölük ~ telük, öy ~ ew, töl- ~ tel-.”

Londra nüshası için bu örneklendirmeleri de süzgeçten geçirecek olursak şunları söyleyebiliriz: *eksük* 11 yerde ~ *öksük* 3 yerde; *etük* 4 yerde, *edük* 1 yerde ~ *ötük* 1 yerde; *esrük* 6 yerde ~ *ösrük* 1 yerde; *telük* 1 yerde ~ *tölük* 3 yerde; *ew* 124 yerde, *ev* 82 yerde ~ *öw* 3 yerde, *öy* 17 yerde, *tel-* 10 yerde ~ *töl-* 1 yerde geçiyor.

Öncelikle Kısasü'l-Enbiyâ üzerine doktora tezi yaptırdığım meslektaşım Dr. Safiye Çelebi Çam'ın tespitine göre bir fiilde bu değişim geçmektedir. Ancak bu fiili ben burada vermeyeceğim. Okuyan nasıl olsa bilir. Londra nüshasında görülen bu özellik de yine Kısasü'l-Enbiyâ'nin halis bir Harezmi Türkçesi eseri olduğunu gösterir. Eminim sadece benim değil Harezmi Türkçesi ile ilgisi olanların araştırmacı Onur'un söylediği her söze, yukarıdakilere benzer şekilde vereceği bir karşılık vardır. Fakat okuyanların fazlaca vaktini almamak adına sonuca yaklaştığımı belirtip Tahran nüshası ile ilgili bir açıklama da ben yapmak istiyorum.

Londra nüshasında olumlu bildirici olan *er-* fiili 12 yerde *i-* şeklinde geçmiştir. Bunu çalışmanın dizin bölümünden takip edebilirsiniz. Bu gelişmeye *Hüsrev ü Şirin*'de de rastlanır. Ancak *Hüsrev ü Şirin*'de tek örnekte geçip de Kısasü'l-Enbiyâ'da bulunmayan gelişme *er- >> Ø* sıfırlanmasıdır. Bu, söz konusu eserin 3946. beytinde yer alır: *yaraş bu bagrı baş birle iy yar / kim uş tün bardı (< bar erdi) bu küin kalmayısar*. Tahran nüshasında ise *er-* morfeminde klitikleşme sürecindeki ara aşamaya yani *i-*'e tanıklık edilmez. Bu nüshada çoğunlukla *ne ermiş* kullanımının yanısıra 12 yerde doğrudan eklenmiş versiyonu olan *nemiş* ile karşılaşılır. Bunun ara formu olan *ne imiş* şekli ile karşılaşılmaz. Örnek: *İsiz köz tegmekinge hikmet nemiş?* (130a/9); *Nemiş tip sorsalar aydı:* (167a14) ...

Londra nüshasında *er-* fiilinin *i-* şeklinde 12 kez geçmesi, klitikleşme sürecinde kaynaşma / düşme öncesindeki erozyon / aşınma sürecine tanıklık ediyor. Diline değer verip onu doğru yöntemlerle araştıran bizler için istinsah farklarının değeri büyüktür. Çünkü söylediğim gibi her müstensih kendi dil gruplarını ve dil kullanımlarını istinsah sürecine ister istemez yansıtır. Londra nüshasının istinsah edildiği zaman diliminde *er-* morfemi yazı diline yansiyacak biçimde daha eklenmemiştir ve sadece gramatikleşmenin bir alt süreci olan klitik sürecinde olduğu takip edilebilmektedir. Öte yandan Tahran nüshası dil kullanımının Kısasü'l-Enbiyâ'yı istinsah ederken *nemiş* ile kendi zamanına ait dil kullanımını ya da diyalektal formunu nüshaya yansıttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Londra nüshasının dil kullanımındaki şeffaflığın Tahran nüshasında her zaman gözlemlenemediğini söylemek mümkündür. Tüm bunlarla anlatılmak istenen asıl husus, Tahran nüshasının gramatikleşme sürecinin son aşamasında istinsah edilme ihtimalidir. Buraya kadar yazdıklarımın söylediğim “son aşama”nın Tahran nüshasının yazıldığı coğrafyada Moğol etkisinin ortadan kalktığı dönemler olması olasıdır. Bu sebeple Tahran nüshası müstensihinin bu opaklığı, onun kendi içinde bulunduğu dil kullanımlarını olduğu gibi yansıtmadığı, belki de bilerek saklama gayretinde olduğu izlenimi oluşturur. Ayrıca şu da söylenebilir. Böyle bir eseri kopya etmek ilim gerektirdiğinden Tahran müstensihisi nüshanın yazıldığı dönemden önceki dönem Türkçesine oldukça hâkimdir. Dil tarihimizde buna dair pek çok örnek verilebilir. Hatta yazmayı meslek edinmiş kişilerden Batı sahasındaki dil kullanıcılarının Ali Şir Nevai'ye yazdıkları nazireler unutulmamalıdır.

Dolayısıyla Tahran nüshası müstensihinin Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiyâ'yı telif ettiği zamandan çok sonraki yıllarda nüshayı istinsah ettiği gözden kaçırılmamalıdır.

Ayrıca Onur'un makalesinde iddia ettiği Türkoloji camiasında Tahran nüshasının kıymetinin idrak edilememesi, hak ettiği değerin verilmemesi söz konusu değildir. Alan üzerine çalışan herkes Ali Cin'in yazısından beri bundan haberdardır. Ancak özellikle dil üzerine yapılacak çalışmaların bir çırpıda gerçekleştirmeleri beklenemez. Aksine araştırmak, incelemek, düşünmek, demlendirmek ve mütalaada bulunmak gibi çeşitli süreçlerden geçtikten sonra yazılan araştırma yazıları, yılları aşabilecek bir sürece tekabül edebilmektedir.

SONUÇ

Bütün bu söylediklerim ve bu makalede henüz yazmadıklarım, Kısasü'l-Enbiyâ'nın Tahran nüshasının muahhar bir nüsha olduğunu ortaya koyuyor. Muahhar nüshanın tanımını bilerek vermeyip “muahhar” sıfatıyla Tahran nüshasının değersiz veya “hata”lı olduğunu tabii söylemek istemiyorum. Özellikle bir eserin tüm nüshaları yukarıda saydığımız sebeplerle değerlidir. İster en eski nüsha olsun isterse o nüshadan çok sonra yazılmış nüsha olsun değeri açıktır ve bu nüshaları yazanlar için “hatalı” sıfatını kullanmak bence büyük hatadır.

Kısasü'l-Enbiyâ'nın Londra nüshasının Tahran nüshasından daha sonra istinsah edildiğinin sanılması, halis Harezmi Türkçesi özelliklerini gösterirken bu özelliklerin Oğuzca ve Çağatayca kabul edilmesi ve Kısasü'l-Enbiyâ'yı bu yönüyle ele alan araştırmacıların hataya düştüklerinin söylenmesi günümüzde yapılan onlarca doktora, master veya makale konularının hiçe sayıldığını göstermez mi? Onur'a tavsiyem, eleştiri yazısı yazacaksa eleştireceği kişinin kim olduğu, hangi çalışmaları ortaya koyduğu konusunda ayrı bir araştırma yapmasıdır. İlgili yayınında Londra nüshasını esas alan bu yönüyle de genç araştırmacı Onur tarafından “hata”lı olup olmamakla değerlendirilen kişi, 1950 doğumlu, 1968-1980 yılları arasında Utrecht Üniversitesinde Fizik (1970), Matematik (1975) ve Tarih alanında okuduktan sonra 1977 yılında Arapça, Farsça ve Türkçe Bölümlerini bitiren H. E. Boeschoten'dır.

KAYNAKÇA

- Ata, A. (2019). *Kısasü'l-enbiya (Peygamber kıssaları) 1. giriş-metin-dizin u. tıpkıbasım*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boeschoten, H. E., Vandamme, M., & Tezcan, S. (1995). *Al-Rabghūzī: The stories of the prophets. Qışaş al Anbiyā'. An eastern Turkish version 1–2*. Brill.
- Boeschoten, H. E., & O'Kane, J. (2015). *Al-Rabghuzi's the stories of the prophets: Qışaş al-anbiyā': An eastern Turkish version*. Brill.
- Boeschoten, H. E. (2023). *A Dictionary of Early Middle Turkic (Handbook of oriental studies = Handbuch der orientalistik 1. ancient near east 169)*. Brill.
- Cin, A. (2010). Rabguzi'nin Kısasü'l-enbiyasının Tahran nüshası. *Turkish Studies*, 5(1), 237-245.

- Demir, N. (2024). Prof. Dr. Hendrik E. Boeschoten'ın ardından. *Dil Araştırmaları*, 34, 321-328.
- Hofman, H. F. (1969). *Turkish literature a bio-bibliographical survey, section iii: Moslim Central-Asian Turkish literature*. Brill.
- Koca, S. (2018). *Tarihî Türk lehçelerinde klitikler (8-15.yy)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Sümer, F. (1994). *Eski Türklerde şehircilik*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tolstov, S. P. (1948). *Po sledam drevne Horezmiyskoy tsivilizatsii*. İlimler Akademisi.

EXTENDED ABSTRACT

This article, the fifth in my series published under the same title, is related to a study on Rabghuzi's *Qisas al-Anbiya*, a work that has accompanied my academic journey from the very beginning of my 35-year career and, I suspect, will remain with me until its conclusion. By stating this, I do not wish to give the impression that I have grown weary of working on this subject. Having read and written about *Qisas al-Anbiya* in its entirety twice, as well as prepared its index for my publications based on the London manuscript in 1997 and 2019, I can say that further study is still necessary to better highlight the true value of the work. In both publications, I used C. Gronbech's 1948 facsimile edition to read the text. However, during the final stages of preparing the second edition, a copy of the manuscript was obtained from the British Museum for the printing process. Additionally, the Tehran manuscript—apart from its missing final page—helped correct certain aspects and fill in gaps due to its archaic linguistic features. This manuscript closely aligns with the London manuscript in narrative structure, differing mainly in vocabulary. Furthermore, I would like to announce that the forthcoming edition of *Qisas al-Anbiya*, expected to be published soon, will include a Turkish translation. This process has enabled me to fully comprehend the text, leading to several necessary corrections in the transliterated version and the index, particularly regarding the proper use of punctuation marks.

H. E. Boeschoten and his team have also conducted comparative manuscript studies on this work, publishing their findings in 1995 and 2015. In the 1995 publication, they based their study on the London manuscript (A) and compared it with two manuscripts housed in St. Petersburg (B and C). In the 2015 edition, they expanded their comparison to include the Tehran and Baku manuscripts, in addition to those from St. Petersburg. Notably, the Tehran manuscript contains a section between the narratives of Jesus and Muhammad, including material from the Gospel, which is also found in the St. Petersburg manuscripts. Since these additions are considered later interpolations, Boeschoten included them as an appendix in the first edition but integrated them into the main text in the second edition.

The Tehran manuscript became a significant part of both my and Boeschoten's research after Ali Cin's 2010 introduction to this manuscript. Additionally, the late Boeschoten completed a project that I had planned to undertake in a few years—publishing *A Dictionary of Early Middle Turkic* in 2022. In the introduction (pp. 3-8), he provided a list of works included in the compilation, starting with Khwarezmian Turkish and *Qisas al-Anbiya* written in this language, while limiting the timeframe to 14th-century Eastern Turkic.

Although I have not read the entire Tehran manuscript, I have reviewed enough to form a solid understanding. Apart from the missing sections at the beginning, I completed the stories of the prophets Ayyub, Shuayb, and Musa, covering folios 110v-111r (T151b-T175b), using the Tehran manuscript. Furthermore, I assigned a doctoral student the task of studying this manuscript for their dissertation, which they completed on September 3, 2024. The dissertation, titled *Qisas al-Anbiya (Rabghuzi) Tehran Manuscript (Transcribed Text), Synonymy Between the Tehran and London Manuscripts*, establishes my expertise in discussing the Tehran manuscript.

Additionally, I can state that numerous master's theses and doctoral dissertations have been conducted based on the London manuscript of *Qisas al-Anbiya*, and this work is frequently cited in various academic papers.

The article that prompted me to write this piece was authored by Samet Onur and published in *Turkiyat Mecmuası* in 2024 (Vol. 34, Issue 2, pp. 839-875). The English title of the article is *Which is the Oldest Manuscript of Rabghuzi's Qisas al-Anbiya?*, translated into Turkish as *Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyası'nın En Eski Nüshası Hangisidir?*